

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

**Pojetí času u Aristotela a sv. Augustina
s ohledem na názory významných antických
filosofů**

Jan Kohout

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra filozofie

Studijní program Humanitní studia

Studijní obor Humanistika

Bakalářská práce

**Pojetí času u Aristotela a sv. Augustina
s ohledem na názory významných antických
filosofů**

Jan Kohout

Vedoucí práce:

PhDr. Radim Kočandrle, Ph.D.

Katedra filozofie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2015

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2015

.....

Rád bych na tomto místě poděkoval PhDr. Radimu Kočandremu, Ph.D. za
neocenitelnou pomoc.

Obsah:

1. Úvod.....	6
2. Aristoteles ze Stageiry.....	7
3. Svatý Augustin.....	8
4. Pojetí času od starověku do středověku.....	9
4.1. Starověk.....	9
4.2. Antika.....	10
4.2.1. Platón.....	10
5. Pojetí času u Aristotela.....	12
6. Plótinus.....	20
7. Pojetí času u svatého Augustina.....	22
8. Komparace názorů Aristotelových a Augustinových.....	30
9. Závěr.....	32
10. Seznam zkratek.....	33
11. Použitá literatura.....	33

1. Úvod

Tato práce si klade za cíl obsáhnout názory na pojem „čas“ v myšlení dvou z nejvýznamnějších myslitelů všech dob – představitele řecké filosofie Aristotela ze Stageiry a představitele filosofie raně křesťanské Aurelia Augustina, který je v našich zemích známější jako svatý Augustin. Pro ozřejnění pohledu na to, kdo tyto dva filosofy v jejich názorech inspiroval, se práce pokusí v menším rozsahu popsat rovněž názory na tento pojem u Aristotelova učitele Platóna a taktéž Augustinova inspirátora Plótina.

Důvodem, proč po důkladném zvážení bylo vybráno toto téma, je především variabilita, s jakou lze na tento pojem nahlížet. Čas je (ve smyslu omezenosti trvání nejen lidského života), dle autora této práce, jakási daň za to, že má jako jediný z tvorů výsadu plného uvědomění si vlastního já. Přesto, že se tímto pojmem zabývalo mnoho největších mozků v lidských dějinách, žádná teorie, která by obsáhla všechny jeho aspekty, dodnes neexistuje. Velmi pěkně to vystihuje filosof Jiří Cvekl v úvodu své práce *Čas lidského života*: „Čas náleží již po staletí mezi nejtemnější a nejvíce znepokojující filosofické a lidské problémy. Záhadnost času vyplývá především z toho, že jde o faktor všudypřítomný a zároveň nenázorný. Tak jako dlouhá staletí a tisíciletí lidé dýchali, ale nevěděli, že zemský povrch je obalen vzduchem, podmínkou jejich života, tak také lidské vědomí na určitých stupních žije a vyvíjí se v čase, ale čas nechápe a z časových určení si vyděluje jen ta nejprimitivnější.“¹

Pro výše zmíněné autor této práce považuje za zajímavé a hodné zpracování srovnání názorů, které odděluje více než sedm století.

¹ Cvekl, J. *Čas lidského života*, s. 5.

Po krátkém souhrnu nejdůležitějších životopisných údajů obou filosofů se práce pokusí o seznámení s pojmem čas v myšlenkách některých z nejvýznamnějších myslitelů od starověku až po dobu života Platóna. Další částí práce bude pokus podrobně popsat názory na pojem času Aristotela, Plótina a následně i svatého Augustina. Na základě výše zmíněného se práce pokusí jejich názory porovnat a ukázat na myšlenky, v nichž se shodovali i ty, ve kterých se rozcházel.

Hlavními metodami, které bude autor práce používat, budou deskripce, interpretace a komparace. Pomocí těchto metod bude čerpat z názorů, obsažených v dostatečném množství sekundární literatury, která se týká zadání. Především ovšem půjde o čerpání z literatury primární, kde se pokusí o vhodný výběr a výklad podstatných úseků v Aristotelově a Augustinově díle, a to za pomoci vhodně volených postupů výše zmíněných. V případě Aristotela půjde o jeho *Fyziku*, v případě svatého Augustina bude práce čerpat z jeho *Confessiones - Vyznání*.

2. Aristoteles ze Stageiry

Prvním ze dvou filosofů, jejichž pojetím času se bude tato práce zabývat, je Aristoteles ze Stageiry. Narodil se, dle dochovaných materiálů, v roce 384 př. n. l. ve výše zmíněné íónské osadě na pobřeží chalkidského poloostrova. Ve svých osmnáct letech odešel Aristoteles do Athén, kde se na dvacet let stal členem Platónovy školy, významné Akademie své doby.

Dle knihy Karla Berky „*Aristoteles*“ po Platónově smrti odešel Aristoteles z Athén do Assu, kde se stává členem a vůdčí osobností tamní Akademie a navazuje na významné předchůdce, mezi nimiž jsou tak významná jména jako Zenón z Kitia či Epikuros. Roku 342 př. n. l. se stává učitelem syna Filipa II. Makedonského Alexandra, později zvaného Veliký. V roce 335

př. n. l. se Aristoteles usazuje v Athénách a s podporou tamního místodržícího Antipatra otevírá v Lykeiu svou vlastní filosofickou školu. Roky, které následovaly, byly ty neplodnější ve filosofově práci a v následující dekádě napsal většinu svého díla. Po smrti Alexandrově v roce 323 př. n. l. se hněv Athéňanů, kteří nesli makedonskou nadvládu velmi nelibě, obrátil i proti Aristotelovi a ten ze strachu z plánovaného procesu s jeho osobou (obžaloba z rouhání) Athény opouští a odchází do Chalkidy, kde v roce 322 př. n. l. umírá.²

Přestože se většina jeho díla do dnešních dnů nedochovala, můžeme i jen to, co máme k dispozici, považovat za jednu z nejvýznamnějších souborných prací všech dob. Věnoval se opravdu širokému okruhu otázek, jeho dílo se věnuje nejen filosofii, ale i přírodním a společenským vědám či logice.³ Z díla jmenujme: *První analytiky*, *Druhé analytiky*, *Kategorie*, *Etika Nikomachova*, *Politika*, *Poetika*, *Metafyzika*, *O zkoumání živočichů*, *O duši* aj. Pro tuto práci bude nejvýznamnější dílo z oblasti vědy přírodní – *Fyzika*.

Pro Aristotela byla fyzika vědou, která používá materiální pojmy a zabývá se věcmi smyslovými a tělesnými: „ *neabstrahuje od látky a jejích smyslových vlastností, jako barvy, tíže, skupenství, a od přirozeného pohybu těles, nýbrž jenom od konkrétních jednotlivých věcí a všímá si na nich toho, co je obecné, neboť konkrétní a individuální nespadá pod vědu a myšlení, nýbrž pod smyslová vnímání.*“⁴

² Berka, K. *Aristoteles*, s. 12.

³ Tamt., s. 27.

⁴ Kříž, A. *Úvod*, In: Aristotelés. *Fyzika*, s. 10.

3. Svatý Augustin

Jako druhého z filosofů tato práce představí svatého Augustina. Žil v letech 354 - 430 n. l. a pocházel z alžírské Thagasty, která byla součástí Římské říše.⁵ Jeho otec Patricius byl statkář a na rozdíl od matky Moniky byl pravděpodobně pohanem, který se nechal pokřtít až těsně před smrtí. Nešlo ovšem zřejmě o protiklad víry, pravděpodobně byl spíše, v kontrastu ke své zbožné manželce, nábožensky lhostejný. V Kartágu vystudoval rétoriku, kterou tamtéž po neúspěšném pokusu o otevření vlastní školy vyučuje. Po devíti letech odchází do Říma a rétoriku vyučuje tam. Následně dostává dobře placené místo na katedře rétoriky v Miláně.⁶

Pod vlivem biskupa Ambrože, jehož přednášek se účastnil, objevuje v sobě hlubší vztah ke křesťanství a *Písmu svatému*.⁷ Silně ovlivněn žijícími křesťany se stále více, byť pozvolna, přiklání k víře a životu v ní, což završuje 24. dubna roku 387 n. l., kdy se nechává pokřtít.⁸

Po návratu do rodného města zakládá komunitu, kde sepisuje svá díla, rozjímá a tráví čas v modlitbách. Později, přes svůj odpor vůči jakékoli z církevních funkcí, začne velmi úspěšně vykonávat kněžskou službu lidem a to na základě vysvěcení biskupem z Hippa. Po pěti letech byl zvolen biskupem, byť ani tentokrát s volbou nesouhlasil.⁹ Při obléhání města Hippo Regius barbary, dodává obyvatelstvu podporu a odvalu, v roce 430 n. l. umírá.¹⁰ Spolu s Tomášem Akvinským patří k nejoslavovanějším křesťanským myslitelům. Adolf von Harnack o něm řekl: „*Na celých*

⁵ Kranz, G. *Augustin: Život a působení*, s. 11.

⁶ Tamt., s. 15.

⁷ Tamt., s. 33.

⁸ Tamt., s. 39.

⁹ Tamt., s. 41. – 42.

¹⁰ Tamt., s. 107.

*dvanáct století ovládl náboženský, teologický a konečně i politický názorový svět Západu.*¹¹

Co se týče filosofie, byť Augustin jako pravou filosofií chápe křesťanství, uvědomuje si rozdíl mezi touto filosofií uznávanou křesťanskými věřícími a filozofií skutečnou, provozovanou filozofy, která se nezabývá historickými událostmi, ale abstraktními či obecnými pravdami.¹²

Augustinus Aurelius je autorem rozsáhlého díla, mezi ta nejvýznamnější patří *De civitate Dei – O boží obci*. Toto jeho nejrozsáhlejší dílo, které psal s přestávkami čtrnáct let, obsahuje dvaadvacet knih. Zde rozpracovává teorii dvou obcí, obce pozemské (*civitas terrena*) a obce božské (*civitas Dei*).¹³

Pro tuto práci je však podstatné dílo *Confessiones – Vyznání*. Jedná se o spis složený z třinácti knih. Prvních devět knih tohoto díla je autorova autobiografie, mj. popisující jeho cestu k Bohu. Desátou kapitolu věnuje z větší části lidské paměti a schopnosti učit se. Kapitola jedenáctá je pro téma této práce nejdůležitější, věnuje se času. Ve dvanácté knize se věnuje rozboru *Písma svatého* a zejména knize *Genesis*. Dílo uzavírá kniha třináctá, věnující mimo jiné výkladu nejsvětější trojice.

4. Pojetí času od starověku do středověku

Než přistoupíme k hlavnímu tématu této práce, tedy pojetí času u obou myslitelů, bude snad přínosné se stručně seznámit s názory panujícími ve filosofii na tento pojem v období před jejich působením. Půjde zejména o Platóna a jeho dílo související s časem. Kromě toho se seznámíme s názory

¹¹ Tamt., s. 5.

¹² Armstrong, A. H. *Filosofie pozdní antiky*, s. 388.

¹³ Kranz, G. *Augustin: Život a působení* s. 91.

Plótinovými. Tento filosof náleží na časové ose mezi Aristotela a svatého Augustina.

4.1. Starověk

Pojmem času se lidé zaobírali od pradávna. Již v sumerském Eposu o Gilgamešovi, jedné z nejstarších dochovaných písemných památek, jeho hrdina zápasí se smrtelností – tedy, ve vnímání člověka, výrazným průvodním znakem času. Rovněž v *Bibli* lze najít události pevně spjaté s pojmem čas. V příběhu o stvoření začíná kniha *Genesis* těmito slovy: „*Na počátku stvořil Bůh nebe a zemi. Země pak byla nesličná a pustá, a tma byla nad propastí, a Duch Boží vznášel se nad vodami. I řekl Bůh: Bud' světlo! I bylo světlo. A viděl Bůh světlo, že bylo dobré; i oddělil Bůh světlo od tmy. A nazval Bůh světlo dnem a tmu nazval nocí. I byl večer a bylo jitro, den první.*“¹⁴ Taktéž i biblický příběh prvních lidí, tedy Adama a Evy, je silně ovlivněn vnímáním času, v tomto případě je časová omezenost lidského života formou božího trestu.

4.2. Antika

Ve stručnosti zmiňme postoje předsokratovských myslitelů. Anaximandros v jednom ze zlomků říká, že věci, které vznikají s těmi, co zanikají, citují: *navzájem dávají právo a platí pokutu za bezpráví podle řádu času.*¹⁵ V myšlení atomistů a epikurejců není čas samostatné jsoouco: „*nýbrž jen nahodilost a případek, který nemění povahu věcí.*“¹⁶ Pythagorejci jej považovali za cosi, co se pohybuje a je možno jej počítat. Představitel atomismu Démokritos považoval čas „*věčný a nestvořený.*“ Na základě Zenónova tvrzení, že čas je: „*interval pohybu, jenž je mírou a měřítkem*

¹⁴ *Bibli svatá*, s. 3.

¹⁵ Sokol, J. *Čas a rytmus*, s. 37.

¹⁶ Tamt.

*rychlého a pomalého*¹⁷ lze říci, že čas je pro stoiky dění spojené s pohybem.¹⁸

4.2.1. Platón

Filosofem antiky, u kterého je třeba se, ze smyslu této práce, více pozastavit je Aristotelův učitel a Sokratův žák Platón. Tento filosof se narodil kolem let 428 – 427 p. n. l. a to buďto v Athénách nebo na Aigině. Pocházel z rodiny politicky významné a vlivné, jeho vzdálený strýc Kritias byl hlavou třiceti tyranů, což mohlo vést, dle Andrese Graesera, k Platónově negativnímu postoji k demokratickému vedení obce. Byl zakladatelem athénské Akademie, instituce fungující až do uzavření císařem Justiniánem v roce 529. n. l. Zemřel v roce 347/348 př. n. l. v Athénách.¹⁹ Graeser charakterizuje Platóna jako prvního řeckého myslitele, který měl záběr natolik široký, že: *jeho filosofické zájmy směřovaly přes dílčí otázky k celkovému výkladu lidské existence sub specie aeternitatis.*²⁰

Co se týče díla, kromě *Listů*, u kterých ovšem není jeho autorství jisté, psal zřejmě pouze dialogy. Dochovalo se jich 34 a taktéž u části z nich bylo již od antiky zpochybňováno autorství. V dialozích se Platón snaží vymezit filosofické jednání vůči jakémukoli jinému lidskému konání.²¹

U tohoto filosofa, jak říká Jan Patočka, se stává čas otázkou filosofie a Platón svými názory velmi silně ovlivnil jak židovství, tak i křesťanství.²²

¹⁷ Tamt., s. 38.

¹⁸ Tamt.

¹⁹ Graeser, A. *Řecká filosofie klasického období*, s. 164.

²⁰ Tamt. s. 175.

²¹ Tamt.

²² Sokol, J. *Čas a rytmus*, s. 38.

Je to on, u kterého se ve své filosofii inspiroval Plotinos (viz níže), pro tuto práci je ovšem podstatné, že z myšlenek obou výše zmíněných vycházel svatý Augustin, což sám na mnoha místech své práce zdůrazňuje. Platón se času věnuje ve svém dialogu *Timaios*. Konkrétně popisuje čas jako: „*pohyblivý obraz věčnosti*.“²³ Svět je podle Platóna cosi hmatatelného a jako takové musí tedy být i stvořeno. A přestože tvůrce není znám (Platón ho nazývá *demiurg*) klade si otázku, zda svět byl stvořen podle jakéhosi věčného vzoru. A jelikož je svět, dle Platóna, tím nejlepším stvořením, pak byl skutečně podle takového vzoru stvořen. Z radosti z dokonalého díla, chtěl stvořitel toto ještě vylepšit a cituji: „*Proto pojal úmysl učiniti jakýsi pohyblivý obraz věčnosti a pořádaje svět učiní podle věčnosti, trvající v jednotě, její věčný obraz s pohybem určeným číslem, to, co jmenujeme čas*.“²⁴ Na rozdíl od svého žáka Aristotela (viz níže), Platón nespojuje čas s prostorem. Prostor pro něj existoval ještě před vznikem světa a tedy i času. Dění v nějaké podobě existovalo ještě před tím, než *demiurg* uskutečnil stvoření. Dění se nemůže odehrávat mimo prostor, zatímco čas, jako obraz věčného bytí, ano. A proto Platón usoudil na existenci prostoru před vznikem světa a ostře vyděluje oba termíny. Pro pochopení času nám nestačí smyslová skutečnost, je třeba rozumu.²⁵

Čas byl tedy stvořen spolu se světem jako důsledek nemožnosti přesné kopie věčnosti. Rozdíl mezi zmíněnou věčností a časem je pohyb, který plyne z minulosti do budoucnosti. Nebeská tělesa byla stvořena, aby lidem (a ostatním živočichům) svým pohybem umožnila čas počítat.²⁶

Jan Sokol shrnuje Platónovo pojetí času takto: „*chápe čas jednak v každodenním významu nezadržitelného uplývání, jednak jako pravidelnou*

²³ Platón. *Tim.* 37d.

²⁴ Tamt.

²⁵ Floss, K. *Čas, dějinnost a Augustinus aurelius*, s. 19.

²⁶ Sokol, J. *Čas a rytmus*, s. 39.

*střídu dne a noci i všech ostatních sezón, určenou pohybem nebeských těles – přesněji řečeno nebes, která jsou samozřejmě živá.*²⁷

Čas má dle Platóna dvě stránky: tu, která spojuje duši s božským vzorem, ale zároveň neopomíjí zmínit i tu spojenou se stárnutím, tělesností, potažmo s obcí a politikou. Člověk nemůže obě tyto stránky nikdy spojit, jsou ve vzájemném a trvalém sváru. Není to možné z jeho podstaty, nemůže se spojit s věčným či rozumovým, přestal by pak být člověkem.²⁸

5. Pojetí času u Aristotela

Jak bylo již zmíněno, klíčovým dílem, ze kterého bude tato práce čerpat Aristotelovy názory na čas, je jeho *Fyzika*. Toto dílo sám také nazývá „*hé fysiké filosofía*“ – přírodní filosofie. Dle překladatele tohoto díla Antonína Kříže *Fyziku* Aristoteles považuje za vědu umístěnou kdesi mezi matematikou a metafyzikou, pracující s materiálními pojmy.²⁹ Dílo je rozděleno do osmi dílčích knih. Kniha první, jak její podtitul napovídá, se zabývá principy přírody (první látka, podstatný tvar apod.), druhá o principech přírodních věd, o příčinách. Podtituly dalších knih se různí, ovšem základními tématy, kterými se zabývají je pohyb, prostor a čas.³⁰ Antonín Kříž k tomu dodává: „*přírodu spatřujeme jako umístěnou v prostoru, její úkazy se nám objevují v čase a mám za to, že každý jev má svou příčinu. Bez prostoru, času a příčinnosti si nelze přírodu myslit.*“³¹

V této knize, tak jak je jeho zvykem i v dílech předchozích, používá Aristoteles stejnou techniku práce – než přijde s rozbořením problému, snaží se shrnout, co o tomto bylo již řečeno jinými mysliteli. Po přesném

²⁷ Tamt., s. 40.

²⁸ Tamt., s. 41.

²⁹ Kříž, A. Úvod, In: Aristotelés. *Fyzika*, s. 10.

³⁰ Tamt.

³¹ Tamt., s. 13.

vymezení problému poukáže na chyby (či aporie) předchůdců a poté začne formulovat vlastní teze.³² Tuto skutečnost je nutno mít na zřeteli, abychom pochopili, z jakých kořenů vycházel, že myšlenky, které považoval u svých předchůdců za správné, dokázal dál rozvíjet.

Na další důležitou skutečnost, na kterou není pro pochopení Aristotelových názorů radno zapomenout, upozorňuje Jan Sokol, totiž to, že umístil ve *Fyzice* kapitolu o čase za kapitoly o místu či prázdnu. To je dle něj příznačné a vypovídá to o tom, že: „čas se zde zkoumá a vykládá právě ve spojitosti se zkoumáním přírody, viditelného světa.“³³

Otázku času načíná v knize čtvrté, kde je věrný své zmíněné metodě a rozebírá názory dosud panující. Nejprve se ptá po podstatě času, jestli je to jev jsoucí, či nikoli. Čas, přistoupíme-li k jeho rozboru, se skládá z částí, která již proběhla a z jiné, která ještě nebyla. Čili problém, který nastiňuje je, že jsoucí se nemůže skládat z nejsoucího. To platí pro kteroukoli část, kterou bychom vyjmuli. Rovněž upozorňuje, že každá dělitelná věc musí mít někde své části, ovšem čas, který definici dělitelnosti splňuje, má své části v minulosti, v budoucnosti, ale žádná není nyní.³⁴

Co se týče přítomnosti, výstižněji řečeno přítomného okamžiku, nazývaného Aristotelem „to nýn“, ten také není částí času. Prvním důvodem je, že citují: „část jest měřítkem celku a celek se musí skládat z částí; nezdá se však, že by se čas skládal z okamžiků.“³⁵ Ten druhý

³² Tamt., s. 14.

³³ Sokol, J. *Čas a rytmus*, s. 43.

³⁴ Aristotelés. *Phys.*, IV, 10, 218a 5

³⁵ Tamt.

postihuje Milan Mráz tak, že „*nyní*“ je podle Aristotela pouhou bezrozměrnou, stále se měnící hranicí mezi minulostí a budoucností.³⁶

Každý okamžik, který není, musel zaniknout, ale nikoli v sobě, protože v onom čase skutečně existoval a také nikoli v jiném okamžiku, to by nedávalo smysl. Také ovšem není možné, aby přítomnost existovala stále, neboť existují pro čas platící hranice, který jej (v přítomnosti) omezují. Kdyby taková hranice neexistovala a neoddělovala minulé či budoucí, splývalo by dávno minulé s událostí, která se týká například i dnešního dne. Takto shrnuje Aristoteles problémy a otázky související s časem.³⁷

Názor na neoddělitelné spojení času s „*nebeskou sférou*“ nepovažuje ani za hodný komentáře.³⁸ (Milan Mráz to vysvětluje tak, že: „*Čas přece nelze ztotožňovat s jednou stránkou skutečnosti [jednou ve smyslu prostorovém], např. s nebeskou sférou, neboť je ve všude a ve všem.*“)³⁹

Rovněž spojení času s oběhem (což je názor Platónův) nepovažuje za správný, neboť každá část času je vždy čas, ale dílčí část oběhu není oběhem samotným.⁴⁰ Co se týče spojení času s pohybem či s jakousi změnou, takové názory považuje za hodny zamyšlení. Tyto průvodní znaky jsou, jak rozebírá, součástí každé konkrétní věci, ovšem, cituji: „*čas je stejně jak všude, tak při všem.*“⁴¹ Změny mohou být různě dlouhé, ale čas takový není.⁴² Antonín Kříž k tomu v poznámkovém aparátu díla dodává postřeh, že: „*pohyb pak směřuje nahoru a dolů. Doprava a doleva, dopředu a dozadu a to nelze říci o čase. A konečně velikost pohybu se nerovná množství času, poněvadž se v téže časové době může díti pohyb pomalý a*

³⁶ Mráz, M. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*, s. 43.

³⁷ Aristotelés. *Phys.*, IV, 10, 218a 15

³⁸ Tamt., IV, 10, 218b 5

³⁹ Mráz, M. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*, s. 43.

⁴⁰ Aristotelés. *Phys.*, IV, 10, 218b 5

⁴¹ Tamt., IV, 10, 218b 10

⁴² Tamt., IV, 10, 218b 15

rychlý.“⁴³ Z dosud řečeného vyplývá, že čas není pohyb, ale pohyb nelze oddělit od času. Čas je trvání, které je základním pojmem času. Ale trvání není totéž co pohyb.⁴⁴

Kritickou studii o otázce času Aristoteles uzavírá názorem, že čas nelze definovat časem a že tento nemá ani kvalitu ani kvantitu. Co se ovšem týče nějakého vztahu času k termínu změna (či pohyb), tam nechává otázkou otevřenou.⁴⁵

Jedenáctou kapitolu čtvrté knihy *Fyziky* otevírá tvrzením, že byť čas není pohyb, je s ním neodmyslitelně spojen. Pohybem může být i tok myšlenek, proto pokud spíme, neuvědomujeme si tok času: „*Je to dojem, jaký, když se probudí, mají podle pověsti lidé, kteří spí na Sardinii u hrobky héróů. Spojují totiž dřívější dobu s pozdější a splétají v jednu, poněvadž pro nepřítomnost vnímání vypouštějí čas, který je mezi.*“⁴⁶ Z toho plyne, že čas tedy není bez pohybu. Aby si člověk dokázal čas uvědomit, musí rozeznat: „*v pozorovaném pohybu dvě různé fáze (stačí rozeznat dva různé okamžiky) a jednu určil jako dřívější a druhou jako pozdější.*“⁴⁷

I v další části Aristoteles pokračuje rozbořem vztahu času a pohybu. Na základě příkladu uvědomění si pohybu v duši, který probíhá i ve tmě a s ohledem na to, že již bylo řečeno, že čas není pohyb, dochází k názoru, že čas je jistě nějakým *hlediskem* pohybu. Pohyb z něčeho v něco je provázen velikostí, tato je spojitá a takový je i pohyb a s ním i čas, neboť tento trval stejně dlouho, jako onen pohyb.⁴⁸ Pohybem, který Aristoteles míní, je dle Milana Mráze, tak jako ve většině částí *Fyziky* kde se jím zabývá, místní

⁴³ Kříž, A. *Poznámky*, In: Aristotelés. *Fyzika*, s. 317.

⁴⁴ Tamt.

⁴⁵ Aristotelés. *Phys.*, IV, 10, 218b 15-20

⁴⁶ Tamt., IV, 11, 218b 25

⁴⁷ Mráz, M. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*, s. 46.

⁴⁸ Aristotelés. *Phys.*, IV, 11, 218a 10

pohyb, tedy změna místa. S ním souvisí i těleso, které je v tomto pohybu a taktéž jeho dráha. Existuje ještě cosi, co Mráz nazývá „jednotlivé fáze pohybu“.

Aristoteles určení času přítomným okamžikem popisuje tímto způsobem; pomyslíme-li na dva krajní okamžiky, které se liší od středního, naše duše vyvolá představu dvou okamžiků – jeden dříve a druhý později a právě toto vymezení můžeme nazvat časem. Pokud duše tento úsek nevymezí a vnímá přítomnost jako celek, máme pocit, že čas neuplynul. O čase tedy můžeme hovořit pouze v souvislosti pohybu dřívějšího a pozdějšího.⁴⁹

V této kapitole se dostáváme k Aristotelově definici času, kdy na základě toho, co bylo zmíněno, jej definuje jako jakýsi druh početní míry, přesněji vyjádřeno: „číslo pohybu podle posloupnosti fází.“⁵⁰ Pro riziko možnosti dvojakého pochopení termínu *počet* ještě Aristoteles upřesňuje, že je nutno termín chápat jako *to*, co je počítáno a nikoli *to, čím se počítá*.⁵¹ Milan Mráz to objasňuje tak, že nejde tedy o „číslo o sobě“ ale o „*to, co je počítatelné*, tedy číslo, které nám umožňuje rozlišovat délku trvání pohybu.“⁵²

V závěru kapitoly, ve které definuje čas, se Aristoteles věnuje termínu „*přítomný okamžik*“. Ten by bez času neexistoval a naopak přítomný okamžik by neexistoval bez času.⁵³ O přítomném okamžiku Aristoteles tvrdí, že tak jak je čas počtem místního pohybu, je přítomný okamžik: „*coby místně pohybované jest jakoby jednotkou počtu*.“⁵⁴

⁴⁹ Aristotelés. *Phys.*, IV, 11, 219b

⁵⁰ Mráz, M. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*, s. 46.

⁵¹ Aristotelés. *Phys.*, IV, 11, 219b 5

⁵² Mráz, M. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*, s. 46.

⁵³ Aristotelés. *Phys.*, IV, 11, 220a

⁵⁴ Tamt.

Hlavní myšlenku této části ve své knize Milan Mráz popisuje tak, že Aristoteles připouští to, co o čase přítomnosti již kriticky komentoval dříve, totiž, že „*v jednom smyslu je nyní stále totéž, v jiném smyslu je stále jiné.*“⁵⁵ Za neoddiskutovatelný fakt pak Aristoteles považuje tvrzení, že čas je počítání pohybu, který jednak byl, ale i toho který bude, a že je spojitý.⁵⁶ Antonín Kříž doplňuje: „*Aristoteles naznačuje, že skutečně existuje jen pohyb přítomný; ale poněvadž čas zahrnuje nejen přítomnost, nýbrž i minulost a budoucnost, je třeba, aby rozum zahrnul všechny tyto tři doby v jedno a jejich počtem určil trvání času.*“⁵⁷

Dvanáctá kapitola začíná zamyšlením nad způsobem dělitelnosti času. Aristoteles uvádí příklad; vezmeme-li čáru, nejmenším počtem co se týká *množství*, může být například jedna. Ovšem co se týká *velikosti* této čáry, nelze ji číselně vyjádřit, neboť každou čáru lze dělit. Totéž platí u času; neexistuje nic jako nejmenší čas, každý časový úsek se dá dělit.⁵⁸

Čas je dlouhý či krátký, ovšem pomalý a rychlý není, protože takový není ani počet, kterým počítáme.⁵⁹ K délce okamžiku se Aristoteles krátce vyjadřuje i v pojednání *O duši*. Hlavní myšlenku z tohoto díla shrnuje Jan Sokol takto: „*kdyby existoval okamžik tak malý, že ho nevnímáme, plynulo by z toho, že si v něm neuvědomujeme ani sami sebe, což zřejmě není pravda. Všechno, co má velikost, tedy musí být vnímatelné – i když se nám jeho velikost bezprostředně nedává. Proto i každou část času můžeme vnímat.*“⁶⁰

⁵⁵ Mráz, M. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*, s. 47.

⁵⁶ Aristotelés. *Phys.*, IV, 11, 220a 25

⁵⁷ Kříž, A. *Poznámky*, In: Aristotelés. *Fyzika*, s. 320.

⁵⁸ Aristotelés. *Phys.*, IV, 12, 220a 30

⁵⁹ Tamt., IV, 12, 220b 5

⁶⁰ Sokol, J. *Čas a rytmus*, s. 43.

Vrátíme-li se ke dvanácté kapitole čtvrté knihy *Fyziky*, Aristoteles se vrací ke vztahu času a pohybu. V této kapitole již vztah obou s jistotou potvrzuje a říká, že časem měříme pohyb (jak dlouho tento trvá), ale i pohybem čas, vzájemně se určují (jako příklad měření času pohybem uvádí pohyb hladiny ve vodních hodinách). Aristoteles hovoří o tom, že nikdy nehovoříme o tom, že času v souvislosti s rychlostí či pomalostí, ale z důvodu měření času pohybem říkáme „mnoho času“ či „málo času“ ve smyslu, že tím, co je počítatelné měříme počet (jako příklad udává Aristoteles to, že jedním koněm dokážeme měřit počet koní).⁶¹

Druhá část této kapitoly je vymezena existenci, lépe řečeno, *bytí* v čase. Tak jako je bytí pohybu měřeno časem, tak i všechny věci, které mají bytí v čase, jsou tímto měřeny. Čas je mnohem větší než to, co v čase existuje, protože on všechno objímá. Vliv času je dle filosofa zničující: „*Neboť čas o sobě působí spíše zanikání a ztrátu, poněvadž jest počtem pohybu a pohyb vyvádí z dosavadního stavu, co jest.*“⁶² Jenom to, co existuje věčně, nepodléhá času. Jako příklad uvádí souměřitelnost či nesouměřitelnost úhlopříčky, tedy souhrnně, jak říká Milan Mráz, matematické poučky.⁶³ A naopak vše co vzniká a zaniká, je nutně v čase. Čas měří vše, co je v pohybu, ale také je měřítkem pro klid, „*neboť každý klid je v čase.*“⁶⁴ I klidový stav je tedy, jak patrně, něco, co se dá měřit. Nelze měřit věc časem v pohybu, pokud je tato nějakou kvantitou, pouze pokud kvantitou je její pohyb: „*A tak všechno, co není ani v pohybu ani v klidu, není v čase; neboť býti v čase znamená býti měřen časem, čas pak jest měřítkem pohybu a klidu.*“⁶⁵

⁶¹ Aristotelés. *Phys.*, IV, 12, 220b 15

⁶² Tamt., *Phys.*, IV, 12, 221b

⁶³ Mráz, M. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*, s. 50.

⁶⁴ Aristotelés. *Phys.*, IV, 12, 221b 10

⁶⁵ Tamt., 221 b20

I třináctá kapitola čtvrté knihy se věnuje termínu, který na předchozích stánkách *Fyziky* již Aristoteles rozebíral, totiž výrazu *nyní* či jinak *přítomný okamžik*. Ten spojuje minulý čas s budoucím a představuje hranici času, protože pro minulost je to konec a pro budoucnost začátek. A jelikož je nyní zároveň spojnicí, je i tím, co zajišťuje času kontinuitu. Tento výraz neslouží jen k vyjádření právě tohoto okamžiku, ale i těch, které nás bezprostředně čekají či právě minuly.⁶⁶ Milana Mráze uvádí dle něj závažné zpřesnění termínu nyní, tak jak jej Aristoteles v této kapitole rozebírá, takto: „*nedělí čas na skutečně od sebe oddělené části, dělí ho pouze potenciálně, „ v možnosti“*. Jinými slovy: takto pojaté „nyní“ není ničím reálným, je pouze abstraktním momentem, který může mysl pozorovatele do času vkládat, aby si ho uvědomovala a mohla ho měřit.“⁶⁷

Dalšími výrazy, které je třeba, dle Aristotela, ve vztahu k času vymezit, jsou: *jednou (pote)*, *již (to d'édé)*, *právě (to arti)* a *náhle (to d'exaifnés)*.

Výraz „*jednou*“ vymezuje délku času k vzhledem k nynějšku, a to do minulosti i budoucnosti. Pro pochopení použijeme příklad Aristotela: „*Tróje bylo jednou dobyto a jednou bude záplava.*“

Výraz „*již*“ vystihuje krátký úsek mezi nedělitelným přítomným okamžikem a buď budoucností (např. zvolání: Již běžím!) anebo minulostí (Na otázku: Kdy půjdeš ven? Odpověď: Již jsem byl.) Tento termín je nevhodný k popisu vzdálenějších okamžiků.

Význam termínu „*právě*“ je spojen s událostí velmi blízkou přítomnému okamžiku, opět pro jednoduchost filosofův příklad: „*Kdy's přišel? Právě nyní.* Výraz „*dávno*“ by znamenal cosi hodně vzdáleného.

⁶⁶ Tamt., IV, 13, 221b

⁶⁷ Mráz, M. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*, s. 51.

Posledním výrazem je „náhle“, to je cosi, co vystoupilo ve velmi krátkém čase, natolik krátkém, že jsme jej nedokázali postřehnout našimi smysly.⁶⁸

Kapitolu uzavírá, zda je čas, ve kterém vše vzniká a zaniká, tím nejmoudřejším, či platí spíše názor pythagorovce Paróna, že je naopak tím nejhloupějším, neboť se v něm zapomíná. S jistotou tvrdí, že čas je však spojen z větší míry se zánikem než se vznikem, neboť cituji: „*změna o sobě jest něčím vystupujícím (z dosavadního stavu), vzniku a bytí je příčinou pouze nahodile.*“⁶⁹ Nic tedy nevzniká bez pohybu a činnosti, ovšem pro zánik takové vymezení neplatí, věc zaniká i bez pohybu. Obvykle takový jev nepřesně nazýváme „*zanikáním časem*“, ale tato změna se jen odehrává v čase, ten není její příčinou.

V poslední kapitole čtvrté knihy nejprve provádí souhrn řečeného, tedy že každá změna či každé těleso, které se pohybuje, provádí toto v čase.⁷⁰

Jedněmi z posledních otázek, kterými se zabývá ve čtvrté knize, jsou tyto: Jaký je vztah času a duše? A proč čas vzbuzuje pocit, že je ve všem, tedy na zemi, ve vzduchu i na souši? Na druhou otázku nabízí možnou odpověď – vše ze zmíněného má schopnost pohybu a i přes to, že se v daném okamžiku věc nehýbe – má tu možnost a protože pohyb má s časem neoddělitelnou souvislost, pak se ji nevyhnutelně čas týká.⁷¹

Odpověď na první otázku vychází z toho, co Aristoteles i tato práce již zmínili; čas je pouze přítomnost, která se neustále mění, čili: „*přítomnost ve smyslu neustále se pohybujících se přírodních bytostí a věcí, které při svých pohybech nabývají stále nová a nová určení.*“⁷² K tomu, abychom si

⁶⁸ Aristotelés. *Phys.*, IV, 13, 220a 20 - 222b 15

⁶⁹ Tamt., IV, 13, 222b 20

⁷⁰ Tamt., IV, 14, 223a

⁷¹ Tamt., IV, 14, 223a 15 – 20

⁷² Mráz, M. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*, s. 53.

uvědomili čas, je třeba dvou různých okamžiků a u těchto určili jeden z nich jako dřívější a druhý pozdější. A tohoto uvědomění je schopna pouze mysl, neboť tyto okamžiky se neodehrávají současně a právě ona je schopna tyto v sobě zpřítomnit. Milan Mráz to definuje přesně takto: „*při uvědomování si různých okamžiků uvažuje mysl pozorovatele o sukcesivní kvalitě jako o permanentní, tj. uvažuje o čase jako o přímce, do níž může vkládat jednotlivá „ nyní“ jako jakési abstraktní vnitřní meze, oddělující jednu část času od druhé. Čas, jako permanentní kvantita tedy může existovat jen v duši rozumné bytosti, která je schopna takového zpřítomnění.*“⁷³ A právě proto Aristoteles říká, že když by nemohl být nikdo, kdo počítá, nemůže být ani nic, co by se počítat dalo. A pokud nic jiného nedokáže počítat čas než duše či její rozum, pak není možné, aby byl čas bez duše.⁷⁴ Antonín Kříž vysvětluje či upřesňuje Aristotelův názor takto: „*Existence času se zdá záviset na duši potud, pokud je počtem pohybu, a počítá jen rozumná duše. Proto však může být také to, co je počítáno, a tak čas je jako dříve a později před pohybem, jak uvedeno v kapitole 11. – čas jako to, co je počítatelné. Aristotelés chce říct, že myslící duše sice nečiní věci ničím, co by již nebyly, že však čas v sobě má jen ono slabé bytí jednotlivých momentů, které teprve srovnáním a shrnutím v myšlence zachovávají charakter času.*“⁷⁵

Vztah času a pohybu ještě Aristoteles závěrem kapitoly upřesňuje, a to odpoví, zda je čas počtem jakéhokoli pohybu. Tak tomu není, čas je vyjádření pohybu spojitého a nikoli konkrétního. A v případě, že dochází k několika pohybům současně, ptá se Aristoteles, zda pro každý z pohybů existuje zvláštní čas. K odpovědi a dokázání, že tomu tak není, se vrací k pojmu číslo a jeho nejednoznačného významu. Jako příklad uvádí, že

⁷³ Tamt. s. 54.

⁷⁴ Aristotelés. Phys., IV, 14, 223a 25

⁷⁵ Kříž, A. *Poznámky*, In: Aristotelés. *Fyzika*, s. 326.

sedm psů a sedm koňů jsou počty různých tvorů, ale podstatné je, že číslo sedm je stále totéž. A jako takové existuje pouze ve spojení s něčím konkrétním či s částí něčeho konkrétního.⁷⁶ A toto pojetí platí u Aristotela i pro čas, a tento je, cituji: „číslem nepřetržitého pohybu vůbec a ne nějakého konkrétního“ a „čas je všude jeden a týž, neboť i číslo věcí, které jsou si rovné a současné, je všude jedno a totéž“⁷⁷

Na úplný závěr této kapitoly přichází filosof s termínem pohyb v kruhu. To je cosi, co je první (a nejznámější) mírou, jediné jím vyjádřená změna místa je stejnoměrná. A v souvislosti s tím přichází s teorií času jakožto pohybu těles nebeské sféry a zdůvodňuje ji tak, že tímto se měří nejen ostatní pohyby, ale i čas.⁷⁸ Milan Mráz k tomu říká, že tento kruhový pohyb je, dle Aristotela, vlastně číslem času.⁷⁹

Aristotelovo pojetí času lze shrnout tak, že byt' vychází z tradice, přichází s novými pohledy, například, cituji: „Je to především téma míry, měření a měřící jednotky, které vlastně předjímá novověký program kvantifikace kvalit a předurčuje budoucí vědecké pojetí času.“⁸⁰ Milan Mráz své pojednání uzavírá shrnutím ve smyslu, že je to jediné člověk, který si uvědomuje čas jako cosi permanentního a tedy počítatelného a měřitelného. A to díky rozumu a řeči. Ostatní živočichové si dokážou jen rozlišit právě prožívané s tím, co si pamatují. To, že si ovšem člověk čas uvědomuje, nesvědčí ještě o jeho existenci, neboť poznávat lze například nejen to, co se již uskutečnilo, ale i to, co se nikdy stát nemusí.⁸¹ Čas ve smyslu počtu se může uskutečnit jen v mysli rozumného člověka a dodává, že: „Mimo lidskou mysl existuje pro Aristotela čas pouze ve smyslu stále se měnící

⁷⁶ Aristotelés. *Phys.*, IV, 14, 223a 30 – 223b 15

⁷⁷ Mráz, M. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*, s. 53.

⁷⁸ Aristotelés. *Phys.*, IV, 14, 223b 10 – 25

⁷⁹ Mráz, M. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*, s. 53.

⁸⁰ Sokol, J. *Čas a rytmus*, s. 48.

⁸¹ Mráz, M. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*, s. 58.

*přítomnosti, v níž se sjednocuje proměnlivost a trvání všeho přirozeně jsoucího.*⁸²

6. Plótinus

Konec antiky je spojen s filosofickým směrem zvaným novoplatonismus, jehož nejvýznamnějším představitelem je již zmíněný Plótinus, přímý inspirátor svatého Augustina. A. H. Armstrong ho, co do významu a rozsahu, srovnává s Platónem či Aristotelem a považuje ho za jediného filosofa pozdního řeckého období, který snese s těmito filosofickými génii srovnání.⁸³ Životopisná data tohoto filosofa jsou velmi málo známa, narodil se pravděpodobně mezi lety 204-205 n. l. a to zřejmě v Egyptě, zemřel koncem roku 270 n. l. Od okamžiku, kdy se rozhodl sepsat svá pojednání, pokračoval v tom až do své smrti. Tyto texty ovšem nebyly určeny veřejnosti, ale jen okruhu přátel či žáků. Tyto texty, jakožto souborné dílo, vydal až po více než třiceti letech od Plótinovy smrti jeho žák Porfyrios. Armstrong nepovažuje způsob, jakým dílo uspořádal za šťastný, ale ve shodě s většinou plótinovských badatelů jej považuje za původní texty. Souborné vydání, nazývané *Enneady*, se skládá ze šesti souborů po devíti pojednáních (*enneady* znamená devítka).⁸⁴

Plótinus, co se pojetí času týče, vychází z myšlenek Platóna, souhlasí například s jeho názorem, že vzorem pro čas je věčnost.⁸⁵ Ovšem jak tvrdí Jan Sokol, v případě Platónova *Timaia* je tento pro Plótina jen jakousi základní inspirací, ze které čerpá pouze to, co považuje za užitečné a tyto myšlenky navíc radikalizuje.⁸⁶ Pro Plótina je věčnost: „*život, který autenticky jsoucímu ze samé jeho podstaty přísluší, případně jakési jeho*

⁸² Tamt.

⁸³ Armstrong, A. H. *Filosofie pozdní antiky*, s. 229.

⁸⁴ Tamt., s. 253.

⁸⁵ Sokol, J. *Čas a rytmus*, s. 49.

⁸⁶ Tamt., s. 52.

*vyzařování, které je neměnně nehybné, v okamžiku úplné a dokonalé, nerozdělené a nesložené, a které v sobě obsahuje všechno: čas, prostor i jevy v aktuální přítomnosti.*⁸⁷

Podstatným dílem pro odhalení jeho názorů na téma čas je „*Věčnost, čas a duch*“. O tom, jak čas vznikl z věčnosti, kde dosud, cituji: „*spočíval spolu s bytím v bytí*“⁸⁸ Plótinus říká: „*Byla tam však přirozenost, která byla zvědavá, chtěla si vládnout a patřit sobě; rozhodla se opatřit více, než měla: tak se ocitla v pohybu a v pohybu se ocitl též čas.*“⁸⁹ Ovšem odmítá spojení času a pohybu, protože jak bylo řečeno, pohyb je v čase. Pokud je čas mírou pohybu, pak nám to vypovídá něco o pohybu, ale nikoli o času. Co se týče měření času, odmítá jeho číselné vyjádření, neboť čas zůstává stejně velký, i když není nikdo, kdo by jej měřil. Jeho vnímání času souvisí s emanací či rozpínavostí duše, která tak koná v po sobě následujících cyklech. Je s ní natolik spojený, že kdyby se tato vrátila zpět do počáteční fáze, čas by přestal existovat a zůstala by jen věčnost.⁹⁰

Oběh nebeských těles nám může pomoci čas měřit, ale čas jím nevzniká. Ten není, nemůže být v ničem: „*Čas sám již však nesmí mít nějaké v čem, nýbrž musí být především sám tím, čím je, tím, v čem se ostatní věci rovnoměrně a uspořádaně pohybují a stojí; pomocí něčeho uspořádaného se ukazuje naší duši a my si vytváříme jeho pojem, nejde tu však v žádném případě o jeho vznikání.*“⁹¹

Co se týče vztahu času a duše, čas je dle Plótina v každé duši, všechny duše jsou však jednou a proto: „*není čas rozdroben, právě tak jako není*

⁸⁷ Tamt.

⁸⁸ Plótinus. *Enn.* III,7[11],10.

⁸⁹ Tamt., III,7[11],15.

⁹⁰ Tamt. III,7[12],20.

⁹¹ Tamt. III.7[13],5.

*rozdrobena věčnost, která v jiném smyslu je právě tak ve všem, co je stejného druhu jako ona.*⁹²

Pro Augustinovo pojetí času, jak bude tato práce rozebírat v následující části, je důležité, že čas Plótinus definuje tím způsobem, že tento je život duše, který je schopen: „*aktualizovat sled jedné myšlenky za druhou.*“⁹³

7. Pojetí času u svatého Augustina

Zásadním dílem, které nám poskytne podrobné informace o tom, jak vnímal čas tento filosof, bude jeho *Vyznání*. Otázka času je v jeho díle jedna ze stěžejních a navzdory jeho okřídlenému výroku „*Co jest tedy čas? Vím to, když se mne naň nikdo netáže; mám-li to však někomu vysvětliti, nevím*“⁹⁴ poskytuje množství odpovědí. Jde o to, že co se týče času, máme jakési před-porozumění, díky kterému jsme schopni užívat termíny s časem související, jsme schopni porozumět, řekněme jeho parametrům, ale nejsme schopni jej jasně definovat. Karel Floss ve svém díle *Čas, dějinnost a Augustinus Aurelius* shrnuje to nejdůležitější, s čím svatý Augustin na téma času přichází takto: „*Augustinův epochální význam je právě v tom, že objevil čas vnitřní, antropocentrický.*“⁹⁵

Klíčovou pro tuto práci bude výše zmíněná kniha jedenáctá. Právě v jednotlivých hlavách této knihy pokládá otázky týkající se času. Augustin vychází z pozorování a z toho, jakou máme sami s časem zkušenost. A na základě tohoto pozorování teprve rozvíjí polemiku s argumenty svých předchůdců a koncipuje vlastní představu o čase.⁹⁶

⁹² Tamt., III,7[13],65.

⁹³ Floss, K. *Čas, dějinnost a Augustinus aurelius*, s. 23.

⁹⁴ Augustinus, A. *Vyznání, Kniha jedenáctá, Hlava IV*, s. 379.

⁹⁵ Floss, K. *Čas, dějinnost a Augustinus Aurelius*, s. 13.

⁹⁶ Karfíková, L. *Čas a řeč*, s. 44.

Základní myšlenka hlavy IV. jedenácté knihy je, že vše bylo stvořeno, nebe i země, neboť vše stvořené podléhá změně a dodává: „*vše, co nebylo stvořeno a přece jest, nechová v sobě ničeho, co dříve nebylo, v tom není střídání ani změny.*“⁹⁷ A samo stvořené nám říká: „*J sme zde, protože jsme byli stvořeni. Nebyli jsme tedy dříve, abychom se mohli sami stvořiti.*“⁹⁸ V následující páté hlavě dodává, že to co stvořil, učinil tak z ničeho a prostřednictvím „*Slova*“.⁹⁹ To je zřejmý odkaz na *Písmo svaté*, konkrétně první knihu Mojžíšovu.

Jednou z prvních otázek je, co dělal Bůh, než stvořil nebesa a zemi. Odmyslíme-li odpověď prokazující filosofův smysl pro humor, a která je ve smyslu, že Bůh měl práci s přípravou pekla pro ty, co chtějí proniknout do takových tajemství, odpovídá, že Bůh nedělal nic.¹⁰⁰

Ovšem když se na jiném místě se k této otázce vrací tak uvažuje ve smyslu, že nemohl uplynout před stvořením žádný čas, neboť je to sám Bůh, kdo čas stvořil. To znamená, že otázka co dělal „*tehdy*“ (myšleno před stvořením) je nesmyslná, neboť když neexistuje čas, neexistuje „*tehdy*“. Augustin přesně říká, cituji: „*Jest jisto, že předcházíš veškerý minulý čas vzněšeností své vždy přítomné věčnosti...*“¹⁰¹ a o na jiném místě pokračuje: „*Stvořil jsi všechny časy a jsi přede všemi časy, nebylo však času dříve, než byl čas.*“¹⁰² To znamená, že vesmír jako takový vznikl až v čase. Lenka Karfíková k tomu dodává postřeh, že v tomto vysvětlení Augustin vynechává (Plótinovo) mytologické vysvětlení o zvědavé duši a jejím zčasování.¹⁰³ Zároveň je pro Karfíkovou těžko vysvětlitelný fakt, jak

⁹⁷ Augustinus, A. *Vyznání, Kniha jedenáctá, Hlava IV*, s. 380.

⁹⁸ Tamt.

⁹⁹ Tamt., *Hlava V*, s. 381.

¹⁰⁰ Tamt., *Hlava XII*, s. 389.

¹⁰¹ Tamt., *Hlava XIII*, s. 390.

¹⁰² Tamt.

¹⁰³ Karfíková, L. *Čas a řeč*, s. 47.

z věčnosti, která nepodléhá žádné změně, mohl vzniknout čas, když tato událost by byla možná pouze Boží vůlí. Boží vůle, by však měla, jako vše s ním související, být taktéž neměnná, není v ní ani pohyb, ani žádná jiná změna. A přesto není pro Augustina svět věčný.¹⁰⁴ Augustin toto nijak nevysvětluje, pouze konstatuje, že: „*lidské srdce prostě nedokáže myslet ustavičně stojící věčnost, natož pochopit, jak čas vybíhá z její stálé přítomnosti.*“¹⁰⁵

V hlavě čtrnácté uvažuje nad časem minulým, přítomným a budoucím. Na jedné straně přemítá nad tím, že časy minulý a budoucí jistě existují, když děje míjejí a nastávají, ovšem zároveň se jedním dechem táže, zda oba skutečně odpovídají parametrům vymezujícím slovo čas, když jeden ještě nenastal a druhý již neexistuje. Avšak čas přítomný se v minulý zcela jistě mění, neboť kdyby tomu tak nebylo, byl by spíše věčností. Augustin se ptá, jak ovšem na základě toho můžeme říct o přítomném čase, že je, když důvodem jeho bytí je, to že nebude.¹⁰⁶ Lenka Karfíková to shrnuje větou: „*Čas je tedy rys věcí, které spějí ke konci, je to jméno právě této pomíjivé povahy věcí.*“¹⁰⁷ Augustin, tak jako Aristoteles, tedy pokládá otázky, které poukazují na aporie existující v souvislosti s časem.

Přes výše zmíněné lidé přesto hovoří o čase různě dlouhém. Otázka délky času se ovšem může týkat jen času minulého (byl dlouhý) a budoucího (bude dlouhý), tedy těch co de-facto neexistují, ale o čase přítomném toto subjektivní hodnocení nepronášíme. (Přítomnost je bezrozměrný okamžik, budoucnost se v něm mění v minulost a proto se nedá tímto způsobem hodnotit.)¹⁰⁸ Dle Augustina by správný výrok o časovém úseku měl

¹⁰⁴ Tamt.

¹⁰⁵ Tamt., s. 48.

¹⁰⁶ Tamt., *Hlava XIV*, s. 391.

¹⁰⁷ Karfíková, L. *Čas a řeč*, s. 13.

¹⁰⁸ Tamt.

obsahovat údaj o čase přítomném a měl by tedy konkrétně znít, cituji: „*Onen přítomný čas byl dlouhý.*“¹⁰⁹

Zároveň si ovšem uvědomuje, že přítomný čas nelze časově vymezit, neboť jakýkoli vybraný úsek vždy bude již z části minulostí a zároveň se ještě neudál. Augustin přemítá, jak dlouhý časový úsek by odpovídal přítomnému okamžiku. Ani sto let, ani rok, ani měsíc, ani den, ani hodina nejsou správnou mírou okamžiku. Dochází k názoru, že přítomný čas nelze tímto způsobem definovat, neboť nemá trvání. Tuto myšlenku rozvádí do důsledku a říká: „*Přítomným může se tedy nazvat jen ten okamžik času, který již nemůže být rozdělen v žádné, ani ty nejmenší části. Tento okamžik však spěchá tak rychle z budoucnosti do minulosti, že ani chvilku netrvá, neboť kdyby trval, nutně by se rozdělil na minulý a budoucí.*“¹¹⁰

Jak se měří čas? To je podtitul šestnácté hlavy a Augustin říká, že čas měříme porovnáváním s jinými časovými úseky: „*Jest dvakrát, třikrát delší nebo kratší, nebo jest stejně dlouhý.*“¹¹¹ Čas ovšem měříme jen s vědomím o jeho ubíhání, lze jej měřit pouze tehdy, když plyne, poté měřit nelze, neměli bychom co měřit.¹¹²

Augustin se táže, kde je minulý a budoucí čas: „*Či snad jsou přece a čas se vynořuje z nějakého úkrytu, stává-li se z budoucího přítomným a opět mizí v nějakém úkrytu, stává-li se z přítomného minulým?*“¹¹³ Odpověď (zatím) nenabízí, jejich existenci však potvrzuje.¹¹⁴

Na základě výše zmíněného se Augustin ptá *jak* (míněno v jaké formě) ony časy tam kde se nacházejí, existují. Odpovídá, že lhotejno kde, jsou tam ve

¹⁰⁹ Augustinus, A. *Vyznání, Kniha jedenáctá, Hlava XV*, s. 392.

¹¹⁰ Tamt., s. 394.

¹¹¹ Tamt., *Hlava XVI*, s. 395.

¹¹² Tamt.

¹¹³ Tamt., *Hlava XVII*, s. 396.

¹¹⁴ Tamt.

formě přítomné, jiná není možná – kdyby byly v minulé již by tam nebyly, ve formě budoucí by tam ještě nebyly.¹¹⁵

Co se týče minulosti, ta je, dle jeho názoru, otisk věcí skutečných v paměti, lze ji evokovat ve formě slov vzniklých z představ věcí, které jsme dokázali svými smysly postřehnout. Jako příklad uvádí vzpomínání na dětství; to sice uplynulo, ale vzpomínáme-li na něj, odvíjí se mi obrazy v paměti nyní.¹¹⁶

K budoucnosti, se vyjadřuje poněkud skeptičtěji; na otázku zda jsme schopni v duši vyvolat představy něčeho, co dosud není, odpovídá tak, že neví. Augustin dodává: „*Vím ovšem, že často uvažujeme o svých budoucích činech a že tato úvaha jest přítomná, věc však vzatá v úvahu dosud není, protože je budoucí.*“¹¹⁷ Lze ji na základě zkušenosti a evidentních průvodních znaků, které nějaký děj neodmyslitelně doprovázejí, předvídat.¹¹⁸ Jako příklad uvádí přítomnost červánků na obloze, s nimiž předpovídá východ slunce: „*ani ony červánky, které vidím na nebi, nejsou východ slunce, ač mu předcházejí, ani ona představa, kterou mám v duši, ale obé vidím přítomné tak, že mohu předpovědět východ slunce.*“¹¹⁹ Skutečné poznání budoucnosti ovšem, dle Augustina, náleží pouze těm, které Bůh vyvolil – prorokům a obyčejným smrtelníkům je toto nedostupné.¹²⁰

Svůj pohled na existenci tří časů shrnuje větou, cituji: „*Jsou tři časy, totiž přítomný čas s hledem k minulosti, přítomný čas s hledem k přítomnosti a přítomný čas s hledem k budoucnosti.*“¹²¹ Tyto jsou zároveň viditelné jen

¹¹⁵ Tamt. Hlava XVIII, s. 397.

¹¹⁶ Tamt.

¹¹⁷ Tamt.

¹¹⁸ Tamt., s. 398.

¹¹⁹ Tamt.

¹²⁰ Tamt., Hlava XIX, s. 399.

¹²¹ Tamt., s. 399.

lidské duši. Jde tedy v případě první části o paměť, v případě druhé části o nazírání a v případě třetí části o očekávání. Jakákoli jiná formulace, byť je rozšířená, není zcela (gramaticky) správná, ale tolerantně tvrdí, že i pokud použijeme výrazy čas minulý, přítomný, budoucí pochopíme, co chtěl řečník vyjádřit.¹²²

V hlavě XXI. se Augustin vrací k možnostem jak měřit čas. Po zopakování, že čas lze měřit jen s ohledem na jeho plynutí, přichází s řadou zamyšlení nad aporiemi souvisejícími s časem. Například: odkud, kudy a kam směřuje čas, který měříme? Přichází z toho, co není, přes to, co nemá trvání a směřuje tam, co již nebude a přesto to co měříme je čas v nějakém trvání.¹²³ Augustin prosí Boha o pomoc při pochopení těchto věcí, které jsou na jedné straně všední a jasné, ale zároveň temné a nerozřešené.¹²⁴

Augustin nesouhlasí s vymezením času jakožto pohybu nebeských těles. Kdyby se nějakým zásahem tato přestala pohybovat, nepřestal by tím čas existovat, stále by plynul a mohl by odměřovat i jejich klidový stav. Spíše se táže, proč by, cituji: „*neměl býti časem pohyb všech těles? Či snad kdyby zhasla nebeská světla, a točilo se jen kolo hrncířovo, nebyl by již čas, jímž bychom měřili otáčení kola a mohli říci, že se otočí za stejnou chvíli, nebo – že některé otočení jest delší, jiné kratší? Anebo mluvíce toto, nemluvili bychom také my v čase?*“¹²⁵ Spíše tedy uznává, že nebeská tělesa mohou být a jsou měřítkem času, ale ten by existoval i bez nich.¹²⁶

Augustinovi jde ovšem o pochopení významu času ve smyslu času, kterým se měří pohyb času, tedy ve významu: „*První pohyb trval déle než*

¹²² Tamt., *Hlava XX*, s. 400.

¹²³ Tamt., *Hlava XXI*, s. 401.

¹²⁴ Tamt., *Hlava XXII*, s. 402.

¹²⁵ Tamt., *Hlava XXIII*, s. 403.

¹²⁶ Tamt.

druhý.¹²⁷ Protože výraz *den* není jen tou dobou, kdy je slunce na obloze, ale vztahuje se k němu i noc, kdy slunce nevidíme, ptá se Augustin, zda je opravdu pohyb (pozn. míněno slunce – tento příklad vychází z geocentrického chápání uspořádání vesmíru) dnem nebo zda je dnem doba, v níž se pohyb odehraje, či zda jde o spojení obojího. Pokud by byl dnem sám pohyb, pak by dnem byla i pouhá hodina, kdyby za tuto slunce vykonalo oběh. Kdyby dne byla doba, v níž se pohyb vykoná, tak na stejném příkladu jedné hodiny aplikováno, slunce by muselo absolvovat svoji dráhu čtyřicetkrát. V případě, že by šlo o spojení obojího, pak by dnem nemohl být nazvaný jiný pohyb než ten uskutečněný za hodinu, ale den by to nebyl ani v případě, že by se slunce zastavilo a uběhla doba, za kterou slunce svůj běh vykoná.¹²⁸

Čas, uzavírá hlavu XXIII., je tedy cosi, co nazývá „*rozsáhlostí*“.¹²⁹

Kapitolu o tom, co je měřítkem času uvozuje shrnutím, že čas tedy není pohyb těles, ale že každé těleso se v čase pohybuje.¹³⁰ K otázce měření pohybu říká Augustin tolik, že abych mohl pohyb měřit, musím znát začátek pohybu a sledovat jej až do konce. A ačkoli ho budu sledovat byť i třeba velmi dlouho, stále budu moci hovořit o dlouhém čase, ale nikoli *jak* dlouhém. Pokud se budeme vyjadřovat k délce pohybu, lze tak činit pouze na základě srovnání s jiným pohybem. V případě pohybu v kruhu, kde známe východisko i cíl tělesa, můžeme čas, za který těleso pohyb uskutečnilo, označit. Tuto část uzavírá Augustin názorem, že i těleso, které pohyb nevykonává, setrvává, byť v klidové poloze, v čase, neboť i o něm můžeme říct, že v tomto stavu setrvalo například *x* krát déle než se

¹²⁷ Tamt.

¹²⁸ Tamt., s. 404.

¹²⁹ Tamt., s. 405.

¹³⁰ Tamt., *Hlava XXIV*, s. 405.

pohybovalo.¹³¹ Na základě tvrzení, že pohyb tělesa je něco jiného než měřítko trvání pohybu, uzavírá Augustin hlavu XXIV. tím, že čas není pohybem těles.¹³²

I v následující části se s Boží pomocí (která je pro Augustina očividnou nutností a nezbytnou podmínkou při hledání odpovědi) snaží dále rozpracovávat odpověď na to, co je tedy měřítkem času samotného. Jistě, dokážeme změřit například délku verše, budeme-li ho srovnávat s jiným, delším nebo kratším, ovšem to nemůže být měřítkem času, neboť přednes krátkého verše může zabrat více času, než přednes verše mnohem delšího – závisí to zcela na přednášejícím subjektu.¹³³ Dochází k názoru, že čas je tedy jistým způsobem spojen s lidskou myslí, konkrétně říká: „*Čas není ničím jiným, než jakýmsi trváním, nevím však opravdu čeho? Bylo by opravdu divné, kdyby ne samotného ducha.*“¹³⁴

O tom, že čas měříme duchem, podrobně pojednává hlava XXVIII. Je to duch, kdo: „*čeká, pozoruje a vzpomíná si tak, aby očekávané pozorováním přešlo ve vzpomínku*“.¹³⁵ Je to právě duch, který dokáže očekávat budoucnost, je to duch, kdo si vybavuje minulost. A co se týče přítomnosti, citují: „*A přece trvá pozorování, skrze něž přechází v minulost budoucí!*“¹³⁶ Čili i zde jde o záležitost schopnosti vnímání duchem. Jako velmi výmluvný příklad uvádí zpěv písně. Budeme-li tento jeho příklad parafrázovat, jde o to, že než píseň začneme zpívat, naše očekávání se vztahuje na tuto celou. Zpíváme-li, část písně jsme již odeslali do minulosti a máme na tuto uchovanou vzpomínku, ovšem zároveň se tato mísí s očekáváním toho, co ještě musíme odzpívat. Sledujeme tedy to, jak se

¹³¹ Tamt., s. 406.

¹³² Tamt.

¹³³ Tamt., *Hlava XXVI*, s. 408.

¹³⁴ Tamt.

¹³⁵ Tamt., *Hlava XXVIII*, s. 412.

¹³⁶ Tamt.

z budoucího stává minulé. Při dozpívání se veškeré očekávání proměnilo v minulost, v paměť. A tento konkrétní příklad velmi dobře postihuje i lidský život či lidstvo kompletně.¹³⁷ Lenka Karfíková to shrnuje ve smyslu, že čas je časem pozorované věci, ale pouze ve formě dojmu zanechaného v duši. „*Tento dojem je přitom rozpětím samotného ducha, totiž rozpětím jeho pozorování ve vzpomínku, resp. očekávání.*“¹³⁸

Na základě zmíněného se Karfíková zamýšlí nad povahou ducha s ohledem na jeho nezbytné schopnosti rozpínání (nezbytné proto, že duch se rozpíná, aby mohl sledovat věc, která míjí, bez rozpínavosti ducha ve vzpomínku a očekávání by také neexistovala kontinuita – předpoklad plynutí).¹³⁹ Duch musí být: „*dvojjedinou strukturou, jakýmsi vztahem sebe jakožto trvajícího pozorování k sobě jakožto registrujícímu počátek, průběh a konec.*“¹⁴⁰

Celé pojednání o čase uzavírá výzvou k těm, kteří mají potřebu ptát se, co Bůh dělal, než stvořil nebe a zemi a jak ho napadlo, vůbec něco takového, když *nikdy* před tím nic nečinil. Odpovídá, že mysl by se měla upřít k tomu, co nás čeká a pochopit, že nelze použít příslovce *nikdy* tam, kde čas neexistuje: „*Ať konečně pochopí, že beze stvoření Tvého nemůže vůbec býti čas, a ustanou od pošetilého mluvení. Ať spíše obrátí svou pozornost k tomu, co jest před nimi, a pochopí, že ty, věčný stvořitel všech časů, jsi přede všemi časy a že žádný čas a žádný tvor není Tobě souvěčný, i kdyby snad některý byl přede všemi časy.*“¹⁴¹

Pokud tedy shrneme ty nejdůležitější myšlenky z výše uvedeného, Augustin odmítá kosmicko-cyklický pohled na čas, který byl velmi rozšířený v antice, neboť ten vycházel z pohybu nebeských těles. V jeho

¹³⁷ Tamt., s. 413.

¹³⁸ Karfíková, L. *Čas a řeč*, s. 17.

¹³⁹ Tamt.

¹⁴⁰ Tamt.

¹⁴¹ Augustinus, A. *Vyznání, Kniha jedenáctá, Hlava XII*, s. 415.

pojetí je čas lineární, vyznačuje se proměnlivostí a je úzce spjat s *Písmem svatým*. Richard Heinzmann v návaznosti na Augustinovo tvrzení, že čas je „*znaková stopa věčnosti*“ přichází s postřehem, že, cituji: „*Věčnost a bezčasovost je proto ontologicky a gnoseologicky principem času. Augustinus pak důsledně přistupuje k problému času z hlediska věčnosti; jedině z pozice neměnnosti lze poznat proměnlivost jako takovou.*“¹⁴²

Čas je neoddělitelně spojen se stvořením a existuje něco, co je času nadřazeno – bytí. Ani minulost, ani budoucnost žádné bytí nemá. Objektivně nelze zcela vysvětlit skutečnou podstatu času, protože jak bylo zmíněno, pro takové určení můžeme vycházet pouze z přítomnosti, ale aby tato měla vypovídající hodnotu, musela by být přesně tak dlouhá, že by dále nebyla dělitelná. Augustin se proto přestává zabývat časem vnějším a zaměřuje se na čas vnímaný a postižitelný rozumnou duší. A pouze tou lze čas, jakožto paměťový otisk v ní i měřit. Heinzmann srovnává duši, právě pro tyto její vlastnosti, cituji: „*s věčností jakožto neměnností, v níž budoucnost i minulost zůstávají čistou přítomností.*“¹⁴³

Jan Sokol si všímá ještě jedné podstatné věci, že totiž na rozdíl od budoucích pokračovatelů Augustin ví předem, kam chce dojít. Sokol říká, že: „*Augustin od začátku míří k věčnosti. Čas je mu především místem, kde se věčnost člověku nenápadně ohlašuje a odkud je možno zahlédnout myšlenkovou cestu k ní. Věčnost pro něho není nekonečné ubíhání, ani nemožnost skončit jako u Aristotela, nýbrž jako u Plótina bezčasová přítomnost všeho najednou.*“¹⁴⁴

¹⁴² Heinzmann, R. *Středověká filosofie*, s. 85.

¹⁴³ Tamt., s. 87.

¹⁴⁴ Sokol, J. *Čas a rytmus*, s. 60.

8. Komparace názorů Aristotelových a Augustinových

Z celkového vyznění textu se dá usoudit na to, že ačkoli názory obou filosofů jsou nesmírně důležité, dá se říct, že Aristotelův pohled na čas je jen jedním, byť jistě významným, problémem z mnoha dalších, které se snažil objasnit, zatímco pro svatého Augustina je to klíčová otázka, o kterou do značné míry opírá svoji filosofii.

Augustinovo pojetí času popisuje Karel Floss jako „*pravé pochopení podstaty času*“ a je tedy v tomto směru před Aristotelem. Především proto, že více poukázal na provázanost času a dějin. Zatímco se Aristoteles zabýval pohybem přírodním, vychází Augustin z „*událostí povahy dějin spásy*.“¹⁴⁵ Je to dáno přístupem k Bohu – Aristotelova prvního hybatele nahrazuje Augustinův: „*milující Otec, který na spásu lidského pokolení vydává svého jediného Syna na smrt.*“¹⁴⁶

Pro Aristotela je čas provázaný s pohybem a prostorem (o tom níže) a je tedy více spojen řekněme s vnějškem. Pro Augustina je to záležitost pevně provázaná s existencí světa a především lidského ducha, což v důsledku znamená nejen, že čas nebyl před stvořením světa Bohem, ale taktéž nebude, jestliže svět a s ním i existence člověka jednou zanikne. Pro Augustina je podstatou pro vnímání času paměť. Rovněž tak jako u Aristotela je i pro něj je čas mírou pohybu, ovšem nikoli ve smyslu měření fyzikálního (jeho pojetí času odmítá pohyb ve smyslu kvantity či rozprostraněnosti), ale jde o pohyb spojený s činností duše. Pouze duše dokáže spojit svojí aktivitou všechny tři fáze času – minulost, přítomnost a budoucnost.¹⁴⁷

¹⁴⁵ Floss, K. *Čas, dějinnost a Augustinus aurelius*, s. 37.

¹⁴⁶ Tamt.

¹⁴⁷ Tamt., s. 26.

Jedním ze základních rozdílů mezi Aristotelem a Augustinem ve vnímání času je ten, že pro Aristotela je čas v souvislosti s prostorem, zatímco Augustin se tomuto pojetí vyhýbá: „*a zachovává vždy věrně jeho autonomii, vytrvává v jeho vlastní říši a měří čas vždy jen časem.*“¹⁴⁸ Pro Augustina je základní nutností paměť.

Co se týče měření času, to je tedy pro Aristotela možno pomocí pohybu, například nebeských těles (vyvolaných nehybným hybatelem) a existuje možnost jej číselně vyjádřit, je to tedy cosi počítatelné, Karel Floss to konkrétně nazývá „*fyzikální měření.*“¹⁴⁹ U Augustina je otázka měření času komplikovanější. S názorem o souvislosti propojení času s nebeskými tělesy nesouhlasí a jak bylo zmíněno, nelze měřit čas minulý, budoucí ale ani přítomný ale jen ten plynulý a to jen jako otisk dojmu. Měřítkem samotným je pro něj lidská mysl.

Oba filosofové se věnují přítomnému okamžiku. Pro Aristotela je to cosi, co spojuje minulost s budoucností a vyjadřuje i události, které se odehrály v nedávné minulosti i očekávají se v brzké budoucnosti. Rovněž, jak bylo zmíněno, polemizuje se samotnou existencí tohoto přítomného okamžiku. Pro Augustina přítomný čas je jen jakýmsi nazíráním, sám jej nazývá přítomný čas s hledem k přítomnosti. I pro něj byla přesná definice přítomného okamžiku složitější, neboť by musela popisovat nejmenší nedělitelnou část přítomnosti a takové nelze dosáhnout.

Co se týče existence v čase, respektive toho, co se času vymaňuje, je to u obou filosofů to, co existuje jako věčné. Pro Aristotela jsou to například matematické poučky, jejichž platnost je časem nedotknutelná, pro Augustina přesahuje existenci v čase to, co nazývá *bytí*.

¹⁴⁸ Tamt.

¹⁴⁹ Tamt., s. 27.

Souhrnně lze říct, že Aristotelova metoda je více vědecká, Augustinova je zase spíše psychologická, orientovaná na ducha, duši, váže svoje myšlenky více na člověka. Jan Sokol přímo říká, že pro Augustina „*lidský život je čas*.“¹⁵⁰ Duše je ovšem důležitá i pro Aristotela, je to ona, kdo dokáže čas počítat. Oba filosofové jsou ve shodě, co se týče návaznosti na Platóna, pro Aristotela je to však jen jakýsi odrazový můstek, zatímco pro svatého Augustina je to inspirace, jak sám přiznává, výraznější.

9. Závěr

Tato práce se snažila mj. poukázat na skutečnost, že základ pro filosofické uvažování nad různými aspekty pojmu čas byl položen v antice. Jan Sokol přichází dokonce s myšlenkou, že všechny následující úvahy o čase, jsou jen opakováním různých variací antických pohledů na tento pojem. Platón spojuje čas s pohybem nebes, o tom, jaký přínos se přisuzuje Aristotelovi a jeho pojetí času říká Jan Sokol: „*Jeho výklad zůstává dodnes platnou inventurou zkušenosti času a některé jeho podněty - třeba souvislost času s pohybem – inspirují vědce a filozofy i v dnešní době*.“¹⁵¹ Plotínos se vymezuje Aristotelovu fyzikálnímu pojetí a obrací se, jako první, k „*lidskému hodnocení času*.“¹⁵²

Z jeho myšlenek pak vychází svatý Augustin. K dramatické stavbě jeho *Vyznání* zejména té části, která se vyjadřuje k otázce času, Jan Sokol podotýká: „*od prvních velice tápavých kroků, jež jakoby nedávaly naději na úspěch, se nakonec odrazí k dramatickému rozuzlení a velkolepému závěru*.“¹⁵³ Jan Sokol o Augustinovi hovoří i jako o předchůdci

¹⁵⁰ Sokol, J. *Čas a rytmus*, s. 59.

¹⁵¹ Sokol, J. *Čas a rytmus*, s. 48.

¹⁵² Tamt. s. 62.

¹⁵³ Tamt., s. 61.

fenomenologické školy, nejen pro způsob kladení otázek, ale i pro opatrnost při vyvozování závěrů.¹⁵⁴

Základní rozdíl v pojetí času, Augustina a Aristotela je, že zatímco se Aristoteles, dle Karla Flosse, raději uchyluje k názornějšímu a pochopitelnějšímu vysvětlení času ve spojitosti s prostorem, Augustin se přes všechny obtíže s tím spojené drží teze o autonomnosti času a měří čas vždy jen časem, porovnáváním jednotlivých časových úseků vzájemně. Tím pokládá základy: „*nejen k opravdové spekulaci o čase, ale i každému budoucímu úsilí o hlubší pochopení časnosti a dějinnosti.*“¹⁵⁵

¹⁵⁴ Tamt., s. 59.

¹⁵⁵ Floss, K. *Čas, dějinnost a Augustinus aurelius*, s. 27.

10. Seznam zkratk

Aristoteles

Phys. *Physica*

Platón

Tim. *Timaeus*

Plotínos

Enn. *Enneades*

11. Použitá literatura:

prameny:

ARISTOTELES. *Fyzika*. Přel. A. Kříž. 2. vyd. Praha : Petr Rezek, 2010. ISBN 80-86027-31-7.

AUGUSTINUS, Aurelius. *Vyznání*. Přel. M. Levý. 1.vyd. Praha : Nakladatelská společnost Rozmach, 1926.

PLATON. *Timaios. Kritias*. Přel. F. Novotný. 3.vyd. Praha : Oikoymenh, 2008. ISBN 80-86005-07-0.

PLÓTÍNOS. *Věčnost, čas a duch*. Přel. P. Rezek. 1. Vyd. Praha : Petr Rezek, 1995. ISBN 80-901796-5-7.

sekundární zdroje:

ARMSTRONG, Arthur Hilary. *Filosofie pozdní antiky*. Přel. M. Pokorný. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 2002. ISBN 80-7298-53-X.

- BERKA, Karel. *Aristoteles*. 1. vyd. Praha : ORBIS, 1966.
- BIBLÍ SVATÁ, London : Lowe and Brydone Limited, 1969.
- CVEKL, Jiří. *Čas lidského života*. 1. vyd. Praha : Svoboda, 1967.
- FLOSS, Karel. *Čas dějinnost a Aurelius Augustinus*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 1992. ISBN 80-7067-186-6.
- GRAESER, Andreas. *Řecká filosofie klasického období*. Přel. M. Petříček. 1. vyd. Praha : Oikoymenh, 2000. ISBN 80-7298-019-X
- HEINZMANN, Richard. *Středověká filosofie*. Přel. B. Horyna. 1. vyd. Olomouc : Nakladatelství Olomouc, s.r.o., 2000. ISBN 80-7182-105-5.
- KARFÍKOVÁ, Lenka. *Čas a řeč*. 1. vyd. Praha : Oikoymenh, 2007. ISBN 978-80-7298-260-8
- KRANZ, Gisbert. *Augustin: Život a působení*. 1. vyd. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 1998. ISBN 80-7192-212-9.
- MRÁZ, Milan. *Smyslové vnímání a čas v Aristotelově filosofii*. 1. vyd. Praha : Filosofia, 2001. ISBN 80-7007-142-7.
- SOKOL, Jan. *Čas a rytmus*. 1.vyd. Praha : Oikoymenh, 1996. ISBN 80-86005-15-1.

Resumé

This thesis primarily describes and compares the concept of time with the ancient philosopher Aristotle and Aurelius Augustine, who was the representative of early Christianity. Also takes into consideration the views of philosophers who have had an impact on their thinking. This is Aristotle's teacher Plato and inspirer of St. Augustine, which was Plotinus. Bachelor thesis seeks to present opinions which that philosophers agree, but also those in which there is little consensus. Compared opinions drawn from the primary literature, the work seeks to show, inter alia, the fact that for Aristotle, is linked with the movement of time and space, for Augustine is a matter of tightly interwoven with the existence of the world and especially of the human spirit. The work points to the fact that Aristotle's method of exploring the concept of time is more scientific, Aurelius Augustinus focuses more psychologically, is more focused on the human soul.